

Davus. Tudom, mi a bajod. (Quid timeas, scio.)

Charinus. De én kétségbe eshetem.

(Mea quidem certe in dubio est vita.)

Davus. Tudom.

(Et quid tu, scio: »Azt is tudom, hogy te mitől félsz«.)

Pamphilus. Nősülni énnékem. (Nuptiae mi [t. i. parantur].)

Davus. Azt is tudom.

(Etsi scio? azaz: mégis beszélsz, habár tudom?)

Pamphilus. És még ma. (Hodie.)

Davus. Jaj, fülem! mindent tudok.

Te félsz, hogy el kell vened a leányt.

Te meg, hogy elvehesd, azért epedsz.

(Obtundis, tametsi intellego?)

Id paves ne ducas illam: tu autem, ut ducas.)

(Azaz: te attól remegsz, hogy el kell vened, te meg, hogy meg nem kapod.)

Charinus. Való. (Rem tenes = érted.)

S ez így megy végig. A személyek a fordításban vagy nem aztmondják, vagy nem úgy mondják. A *comica vis* (virtus) Caesar szerint Terentiushoz is hiányzik. Mit mondana erről a fordításról, mely mélyebben még a szöveg értésébe sem hatolt bele? Legerősebb bírálata, ha szembe állítjuk vele az eredeti szöveget Alig van sora, mely az összehasonlítást kiállaná. A művelt laikus, ha a fordítást kezébe veszi, álmélkodni fog apáink ízlésén, hogy ezt a száraz, lelketlen, színtelen, értelmetlen Terentiust annyira tudták szeretni, dicsőíteni. De előbb Terentiust kell irodalmunk számára meghódítani, akkor fog ő is meghódítani másokat.

—i—s.

Különfélék.

A Mátyás-szobor alapkövébe tett oklevél.

Az olvasónak üdv! Kolozsvár sz. k. város törvényhatósági bizottsága 1882 évi július 21-dikén tartott közgyűlésében Nagy Lajos bizottsági tag és unitárius esperes indítványára egyértelemmel elhatározta, hogy legnagyobb szülöttjének, Mátyás királynak, a város főterén az egész haza részvételével emlékszobrot fog emelni. E célra 5000 frtot szavazott meg, egyszersmind egy állandó száz-as-bizottságot küldött ki elébb gr. Esterházy Kálmán, Kolozsvár és Kolozs megye főispánja, utóbb 1887-ben Hegedüs Sándor, Kolozsvár orsz. képviselőjének elnökle, Sigmond Dezső, Kolozsvár orsz. képviselője, Albach Géza polgármester és dr. Szabó Károly egyetemi tanár alelnökle alatt.

E bizottság a maga kebeléből egy végrehajtó-bizottságot küldött ki. Ez ismételt országos gyűjtést rendezvén, egyszersmind egyesítvén az egyes törvényhatóságoknál és takarékpénztáraknál őrzött, még a 40-es évek elején e célra történt gyűjtéseket s legfőképen támogatva

I. Ferencz József Ő Felsége, legkegyelmesebb királyunk 13000 frtnyi adományával: 1894-ben országos pályázat útján a Mátyás király két életnagyságnál nagyobb lovagszobrának megalkotására Fadrusz János szobrászszal összesen százharmincezer frtban szerződést köt-
vén, Kolozsvár sz. k. város közönsége elhatározta, hogy az 1896-diki millenáris évben a szobor alapkövét ünnepélyesen leteszi.

Ezt az ünnepet a magyar törvényhozás az ezredéves országos ünnepek egyikéül fogadván el, Kolozsvár sz. k. városa e nagy és örökre nevezetes évben, midőn a magyar állam

I. FERENCZ JÓZSEF

ő cs. és apostoli magyar királyi felségének dicsőséges uralkodása alatt,

LOSONCZI BÁRÓ BÁNYFY DEZSŐ

miniszterelnöksége idejében ezeréves főnnállását ünnepelte; a szobormű alapkövét Ő Felsége, dicsőségesen uralkodó apostoli magyar király képviselője:

KOMLÓS-KERESZTESI BÁRÓ FEJÉRVÁRY GÉZA

m. k. honvédelmi miniszter; a magyar kormány képviselője:

BRANYITSKAI BÁRÓ JÓSIKA SÁMUEL

Ő Felsége személye körüli m. k. miniszter;

HEGEDŰS SÁNDOR

a szobor bizottság elnöke, Kolozsvár vár. orsz. képviselője;

UZONI GR. BÉLDY ÁKOS

Kolozsvár város és Kolozsmegye főispánja, valamint a magyar képviselőházak, a szomszéd törvényhatóságoknak küldöttei, a város törvényhatósága, a szoborbizottság, továbbá a meghívott egyházi, katonai és polgári méltóságok, hatóságok és nagyszámú ünneplő közönség jelenlétében,

ALBACH GÉZA

polgármestersége idejében, 1896 szeptember 30-ikán a szokott szertartások és kalapácsütések között letette.

Legyen ez a kő megingathatatlan alapja a rövid időn rajta emelkedő emlékszobornak, melynek hivatása lesz egyrésztől bizonyosságot tenni arról, hogy Kolozsvár sz. k. város közönsége a nagy királynak, mint legnagyobb szülöttének emlékét kegyelettel őrzi; másrésztől egyik nevezetes tanújele lenni annak, hogy e haza fiai az ezredik év emléket minő alkotások által kívánták megörökíteni. De legyen egyszerűsmind e szobormű egyik rombolhatatlan hirdetője nemzeti multunk nagyságának, dicsőségének és mint ilyen, dobogtassa meg a haza minden hű fiának szívét, s teljesítse e magasztos hivatását, míg magyar él ezen a földön.

Kolozsvár, 1896. szeptembér hó 30-ikán.

(Aláírások.)

Teleki Mihály emléke.

A millennium ünnepe kegyeletes érzelmeket ébreszt a lelkekben mindenfelé a mult idők nagy alakjai és dicső tettei emlékenek megörökítésére.

A széki és teleki római sz. bir. gróf Teleki nemzetség is elhatározta, hogy Teleki Mihály elesése helyén, a zernesti csatatéren, emlékkövet állít. Már századunk elején is nyilvánult e kegyeletes szándék a nemzetség akkor élt tagjai szívében; küldöttek is ki egy bizottságot, mely a csatatéren megjelenván, javaslatot tett a nemzetség gyűlésén 1803-ban, hogy hova gondolná állíttatni a tervezett emlékkövet. Akkor az Ó-Tohán és Zernest falu határa összeszőgelésénél, az országút mellett azt a pontot ajánlották, a hol akkor még állott, most ledöntve fekszik egy régi kőkereszt, oláh felirat nyomaival, valamely kegyeletes fogadalom emlékére.

Az emlékkő-állítást ekkor elmaradt. Most a grófi nemzetség újabb határozata alapján ismét kiküldött egy bizottságot a hely kiválasztására, a mely f. é. aug. 31-én felkereste a csatatér s a következő jelentést és javaslatot vette jegyzőkönyvre:

Jelentés, a gróf Teleki Mihály elesési helyét (a zernesti csatatéren) kutató bizottság működéséről.

A gróf Teleki nemzetség mult évben tartott gyűlésén elhatározta, hogy a család második alapítója s dicső emlékű őse, gr. Teleki Mihálynak, az erdélyi hadak főgenerálisának a zernesti csatatéren, a hol 1690. aug. 21-én a haza védelmében elesett, emlékoszlopot állít.

A szükséges előtanulmányok megtételére felkérte id. gr. Teleki Domokost, a nemzetség ez időszertinti seniorát, hogy a család néhány tagjával s meghívandó történész szakértőkkel a csata színhelyét keresse fel s ott, a történeti feljegyzések s a helybeli tradíciók alapján, a gr. Teleki Mihály főgenerális elesési helyét lehetőleg állapítsa meg és az emlékkő hol leendő felállítása iránt tegyen javaslatot.

Ennek következtében 1896. auguszt. 31-én a zernesti csatatérré kiszállottak gr. Teleki Domokos, gr. Teleki Döme, koltói gr. Teleki László, gr. Esterházy Miguel, Koncz József, a nemzetség marosvásárhelyi levéltárának őre és dr. Szádeczky Lajos egyetemi tanár. A helyszínére érven, s ott legelőbb is Ó-Tohán, majd Zernest falu határát bejárván, s Czámpa Gusztáv járásbíró és Orlovsky Gyula főerdész kalauzolása mellett a csatatér megsemlélvén, s a helyszíni viszonyokat a csatában részt vett Cserei Mihály és mások tört. feljegyzéseivel összevetvén, a következőket állapította meg:

1. A német és az erdélyi sereg hadsorai balszárnyukkal a Muscellului domboldalra (a Csereinél említett „csereklyés hosszan elnyúlt oldalra“), s jobb szárnyukkal Ó-Tohán falurra támaszkodtak.

2. Teleki Mihály is ott állott a csata folyamán, hol a német hadak fővezére, Haiszler mellett, a domb oldalán, hol a székelyek élén. a második csatasorban.

3. Thököly török-tatár hada az első sorban álló németek balszárnyát a domb alatt megtámadván, azon keresztül törtek s az erdélyi sereg ellenállását megtörték.

4. A második csatasorban álló székelység (Cserei szerint) meglátván, hogy a németen általjött a török, még kopját sem emele, hanem rettenetes zúgással megszalada; a német is eszében vévén, hogy fut a székelység, ő is (hátrafelé) nyomulni kezdte. „A török a szaladó németeket s székelyeket üzvéen s vágván“ -- a menekülésnek (mint Csereiből alább is látszik) az Ó-Tohán falu és Muscellului domboldal között elterülő mintegy 1—2 km. széles mezőn kellett történnie.

5. Itt, ezen a mezőn kellett történnie a Teleki Mihály elesésének is, a kinek (Cserei szerint) „a kedves Kálmán nevű lova a harcshelyen lévő búzakalángyában megbotolván, leesék lovastól“ s a törökök összevagdalták s állították. Itt találta meg másnap (aug. 22.) holttestét Komáromi János, Teleki Mihálynak a harcban fogásba esett egykori titkára s innen küldötte Thököly haza Görgénybe.

Teleki Mihály elesési helye pontosabban meg nem határozható, de a helyszíni viszonyokból, a hadak felállításából s a csata ismeretes lefolyásából a legnagyobb valószínűséggel megállapítható, hogy Teleki Mihály a Muscellului „csereklyés“ domboldal és Ó-Tohán falu között elterülő 1—2 km. hosszú s körülbelül ugyanannyi széles sík mezőn esett el.

Az emlék tehát ide volna állítandó, vagy erre a sík mezőre, (a hol azonban meglehetősen elrejtve volna az utazó közönség előtt); vagy még inkább a mellette végig húzódó dombsor valamely kimagasló pontjára. A sík mezőt javallaná a csatatér és az elesési helyitt volta (a vasút mentében pl. az ó-toháni őrház mellett, a falu keleti végén könnyen őriztethető volna), a párhuzamos dombsor valamely pontját az a körülmény, hogy onnan jobban kimagaslanék s inkább megfelelné rendeltetésének.

Főkép egy pontja van e magas plateának, melyet a bizottság legalkalmasabbnak vél: annak félkör alakban összeszűkülő keleti végpontja, a mely az alatta elterülő völgyalapályból hirtelen emelkedéssel imponosan magaslik ki s a hol a felállítandó oszlop mintegy világító torony, minden oldalról látható s messziről szemlélhető volna. Alatta terül el nyugat felé a csatamező, mögötte oldalt nyugotra Ó-Tohán

és Zernest, keletre Rosnyó, vadregényes várfalaival, délre Törösvár (a hol a csatározás kezdődött): úgy, hogy ez az egyetlen pont, mely a csata s a menekülés iránya főpontjairól látható. Töle északra folyik a Barcza patak, azon innen vezet a vasút vonala és az országút Brassó és Rosnyótól Zernest felé; keleti oldalán közvetlen alatta folyik a Törösvári vagy Török-patak s azon túl nem messze vezet a Rosnyótól Törösvárra vezető országút. Úgy, hogy ez a pont, míg egyrészt a csataterhez közel, minden valószínűség szerint Teleki Mihály elesési helye fölött emelkedik, a legfőbb közlekedési utak elágazásának mintegy középpontján magaslik ki.

A csatater azon pontjáról, melyet a bizottság leginkább gondolhat a Teleki Mihály elesési helyének (az Ó-Tohán falu déli oldalán elterülő mező középpontjáról, a hol az út Törösvár felé a domb alá ér s a hol egy régi kőkereszt is áll), gr. Esterházy Miguel úr a négy oldal felé fénykép-fölvételt csinált, mely a csatateret feltűntetni van hivatva.

A bizottság véleményének bővebb illusztrálása a csata lefolyását s a csatater helyrajzát feltűntetendő történeti munkának lévén feladata, a bizottság azzal a hő óhajással zárja be rövidre fogott jelentését, vajha a száz év óta húzódó emlékkő-felállítás mennél előbb megvalósulna, hogy az emlékkő, míg egyrészt kegyeletesen hirdetné a grófi nemzetség dicső emlékü alapítójának a haza oltárán való nemes önfeláldozását, másrészt az erdélyi nemzeti fejedelemség történetének mintegy határkövét jelző zernesti csatának emlékét is jelképezné.

Kelt Brassón, 1896. szept. 1.

Id. gr. Teleki Domokos

Ifj. gr. Teleki Domokos.

Koncz József.

Koltói gr. Teleki László.

Dr. Szádeczky Lajos.

Hunyadvármegye ezredévi emlékünnepe a Vulkán és a Vaskapu-hágóknál szept. 5. és 6-án a legmúltóbb és valóban lélekemelő módon ment végbe. A vármegye közönsége a meghívott vendégekkel Déváról a nagy múltú és még nagyobb szépségű vidék román lakosságától mindenütt lelkesen üdvözöltetve, szept. 5-én érkezett Vulkán faluba, hol a falu közepén állították fel a vajdahunyadi vasgyárban ingyen öntött s egy hatalmas dévai gránit tetejébe elhelyezett emléket, mely égfelé emelkedő óriási buzogányt ábrázol. Báró Szentkereszty György főispán lelkes megnyitó beszéd után Solyomfeketé Ferencz, a hunyadványi tört. társulat nagyérdemű alelnöke magyarul, Janza Vazul petrozsenyi főszolgabíró pedig románul emlékeztette a népet arra a hősiségre és hazaszoretetre, melylyel e hágót 1445-ben Kendeffy Miklós oltalmazta a törökök ellen s minden felekezet papja megáldotta az emlékművet. Az óriási sátorban ősi módon tartott áldomás és a nép számára rendezett lakoma után a társaság

Hátszegre vonúlt, hol a Nopcsa báróné vezetése alatt álló nő-egyesület sikerült hangversenyt rendezett, Téglás Gábor akad. tag pedig felolvasást tartott. Másnap hosszú kocsisorban indult a Vaskapu felé a közönség, melynek sorában feltűnően sok arisztokrata-hölgy vett részt. A sarmisegethusai amphitheatrumnál 150 főből álló román lovas banderium vette át a menet vezetését. A megérkezőket Zajkány községnél diadalkapu, mozsárdurrogás és a hunyadi s krassó-szörényi magyarok és románok felejthetetlenül festői és nagy tömege fogadta. Maga az emlék az országot mellett, igen jól látható helyen áll s épen olyan, mint a vulkáni. Megnyitójában a főispán helyesen emelte ki, hogy az ország hét millenárius emléke közé kellett volna fölvenni ezt a pontot, hol Hunyadi János 1442. szept. 6-án oly világtörténelmi fontosságú csatát vívott. Kun Róbert tanár, a hunyadmegyei tört. társulatnak kezdetől fogva buzgó titkára magyarul s Nestor Miklós gör. kath. püspöki helynök románul igen emelkedett szellemű és nagyhatású emlékbeszédet tartott Megható volt, a mint a Hunyadi-gyermekek, kik magukat Hunyadi Jánostól származtatják, egyszerű koszorúikat a szobor gránit talapzatára helyezték. Mint tegnap Vulkánban a petrozsényi bányászoknak, itt a vajdahunyadi vasgyárnak zenekara játszotta el a himnust és szózatot, melyet a nép valódi áhítattal hallgatott. Itt is áldomás, ökörsütés és páratlanul szép népvigalom fejezte be az ünnepet, melyet Hunyadmegye, élén Szentkereszty fő- és Hollaky Arthur alispánnal s a derék hunyadmegyei tört. és rég. társulat nemcsak történelmileg, hanem politikailag is jelentőssé tett. Megemlítjük, hogy az erdélyi múzeumot dr. Moldován Gergely, a kolozsvári egyetemet pedig dr. Márki Sándor képviselte; a budapestiek részéről csupán az ethnogr. társulat küldte el képviselőjét, Herrmann Antal személyében.

M—r.

Thököly Imre fejedelem 1691—92. leveleskönyvét adta ki Thaly Kálmán, a M. T. Akadémia tört. biz. megbízásából, az eredetiből, a Magyar Történelmi Emlékek (Monumenta), Irok, 31. kötetében (Bpest 1896. IX. és 399 l.) A hatodik kötet ez Thököly naplójából és levelezéseiből s 1691. márcz. 29-étől 1692. decz. 28 tartalmaz iratokat: olyan korból, midőn a már hanyatló csillagú, de törhetetlen erélyű „kurucz király“ még mindig jelentékeny politikai tényező vala a török hatalommal való szoros szövetségében. A szultánok, nagyvezérek kikérték tanácsait, igénybe vették közreműködését s még ezerekből álló haderejét. A török viszonyokra, valamint az erdélyi határokon, a Maros, Alsó Tisza, Alsó Duna, Timok, Morava táján folyó hadi vállalatok eseményeire számtalan érdekes részletet tartalmaznak e levelek. Megismerjük belőle az u. n. „temesi bánság“, az aldunai tájak nagyon becses föld- és helyrajzát, a már feledésbe ment, vagy oláhba, rácza olvadt régi magyar helyneveket, a minek a délvidék mono-

graphusai kiváló hasznát vehetik. Méltán sorakozik e kötet az előbbiekhöz 623 becses levelével, okíratával. Thaly Kálmán nagy szolgálatot tett a hazai történetírásnak, mikor e kötetet a Pozsonyban őrzött Jeszenák-féle kéziratgyűjteményből, egy a Thököly naplói viszontagságos sorsáról írt bevezetéssel, kiadta.

Tolnavármegye története két vaskos kötete jelent meg a millenniumra: az első rész, melyben Tolnavármegyét az őskortól a honfoglalásig írja le Wosynski Mór, szegszárdi apát-plébános. Igazi nagyszabású díszmunka, nagy 8-adrét alakban, 1055 lapon, 3600 ábrával és 3 térképpel, a mely az eddigi vármegyei monographiák őskori részei fölött messze kimagaslik. Wosynski egy évtized óta dolgozik e nagy munkán; községről-községre, dűlőről-dűlőre barangolva egymaga kutatta át az egész megyét, hogy az anyagot összegyűjthesse a vármegye őskorának megírásához. S fáradozását fényes siker koronázta. Nincs talán vármegye hazánkban, mely oly gazdag volna régészeti leletekben, mint Tolnavármegye; de hogy egyik sincs annyira átkutatva, azt bizvást állíthatjuk. Wosynski érdeme ez, a ki leleteiből egy gazdag múzeumot állított össze, melyet a vármegyének ajándékozott. E leletek alapján írta meg a vármegye őskorának történetét mintegy 2000 évre visszamenőleg a magyar honfoglalás előtt. A honfoglalástól dr. Kammerer Ernő fogja folytatni, a kinek neve garancia, hogy méltó folytatását fogja adni a Wosynszki mintaszerű munkájának, a mely az ismert korszakokon belül mindig előbb az általános culturrépet ecseteli s aztán a leletek betűrendes sorában az összes megyei leleteket elősorolja, mint bizonyítékait az egyes korszakok előre bocsátott művelődési állapotainak. A leletek rajzain kívül művészi képek díszítik a szép munkát, melyre büszke lehet Tolnavármegye.

A M. Történeti Életrajzok 1896. XII. évfolyama a nyár folyamán indult meg, az 1. 2. füzetben gróf Széchenyi István életrajzával Zichy Antaltól, a ki Széchenyi naplóit is sajtó alá rendezvén, egészen beleélte magát Széchenyi köz- és magánéletének ismeretébe és lelki világa megértésébe. Ez a teljes tájékozottság és Széchenyi kedélyállapotának nem könnyű ismerete meglátszik a jeles életrajzon, a mely e két füzetben Széchenyi születésétől a reformok terén való fellépéséig, a „Hitel“ kiadásáig terjed. Szébbnél szebb illustratiók díszítik ezeket a füzeteket is: a legnagyobb magyar, atyja, anyja, felesége (a bájos és nagylelkű Seilern Crescentia bárónő) különféle arcképei, születési háza Bécsben (a Herrngassei gróf Wilckeház, nem mint eddig írogatták, az augarteni csász. nyaraló), a czenki kastély, a Quárta-ház Kolozsvárt (a mai »Hungaria« szálló), a hol Széchenyi 1821. jun. 14-én szállva volt, br. Jósika János kormányzó, az uralkodók, diplomaták, hadvezérek stb. arcképei. Ugyancsak a nyáron jelent meg a XI. évf. 5. füzetében gróf Zrínyi Mik-

lós életrajza I. kötetének a befejezése Széchy Károlytól, az író előszavával, melyben beszámol forrásairól, megjegygezvén, hogy az életrajznak anyaga kilencztizedrészében merőben új. Az életrajz ez első kötete (324 l.) Zrinyi ifjúságát (1651-ig) az „Adriai Tenger Syrenája“ megjelenéséig tárgyalja. Dr. Wlassics Gyula cultusministernek, mint Csáktornya képviselőjének van ajánlva. Ezt a füzetet is szép illusztrációk díszítik.

A dévai m. k. állami főreáliskola 25 éves fennállásának és Téglás Gábor igazgató negyedszázados működésének alkalmából f. évi október hó 4-én délután 3 órakor a vármegyeház dísztermében örömmünnetet rendez. Régi, buzgó munkatársunknak mi is szívből gratulálunk.

Verne Gyula összes munkái képes kiadásának olcsó sorozatából a 44—52. füzeteket, bocsátotta közre a Franklin-Társulat, mely egyedül jogosított a képes kiadásra. A kilencz új füzet közül a 44 és 45-ik befejezi a »Servadac Hektor kalandos útazása a naprendszeren át« cz. érdekesítő regényét. A 46—52. füzetek pedig Verne másik nagyhatású regényét: „Dél csillaga — a gyémántok hazájá“t tartalmazzák, mely déli Afrika és vidékére viszi az olvasót s a kalandok bonyodalmai és viszontagságai közt sok ismeretet és tanulságot nyújt e messze világrész szokásairól, földjéről, embereiről. A Franklin-Társulatnak Verne kiadásait mind jőnevű írók fordítják, így a „Dél csillaga“ is György Aladár, egyik legismertebb földrajzi írónk fordításában jelenik meg. A kiállítás díszes s az eredeti francia kiadás képei érdekesítik. Ebben 59 illusztratio van. Megrendelhető minden könyvkereskedésben. Egy füzet ára 20 kr. Díszes bekötési táblák minden regényhez 40 kr-ért kaphatók. Eddig az új olcsóbb képes díszkiadásban hét regény jelent meg: 1. A rejtelmes sziget. 2. Utazás a holdba. 3. Utazás a hold körül. 4. A Jangada. 5. Öt hét léghajón. 6. Servadac Hector kalandos útazása. 7. Dél csillaga.

Folyóiratok.

Az *Akadémiai Értesítő* jun. számát az Akadémia május 17-én tartott közgyűléséről szóló tudósítás nyitja meg. *Kállay* Béni közli a közlés alkalmával felolvasott »Az Árpádok és a magyar állam« czímű ünnepi értekezését, melyben kifejti, hogy az Árpádok előtt az lebegett czélul négyszáz éves uralmuk alatt, hogy népek magyar legyen és maradjon s hogy méltó társa legyen a mívelt nyugoti nemzeteknek, melyek között helyet foglalt. *Simonyi* Zsigmond előterjeszti Szilády Áron, Horváth Cyrill és Tóth Béla közléseit a königsbergi töredék egy érthetetlen helyéről. *Pecz* Vilmos kivonatban közli. »A magyarok ősi nevééről Bátorban született Constantinusnál« cz. értekezését. *Heller* Ágoston